

УДК 070.447:[81'27:82-92](477)“196”

МОВНЕ ПИТАННЯ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Наталія Дзьомба

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, Львів, 79044, Україна,
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Систематизація публіцистичних міркувань шістдесятників про мовну проблему в Україні (від становлення шістдесятництва до сучасності). Окреслено візію динаміки мовної політики, статусу й корпусу української мови і їх співвідношень на вказаному часовому відтинку.

Ключові слова: стан української мови, суспільне становище (статус) української мови, мовний стан суспільства.

При звуженні поняття «українські шістдесятники» до групи публічних інтелектуалів-публіцистів й дослідженні їхнього доробку слід звернути увагу на таку особливість: це перше покоління творчої української інтелігенції, що належить кардинально протилежним суспільним системам – і тоталітарній ворожій окупаційній держави, й демократичній своїй незалежній. (Причому не пасивно належить, а дієво: руйнуючи першу й закладаючи основи другої). Відповідно, публіцистика шістдесятників – це мала б бути публіцистика боротьби у 60 – 80-х рр. й публіцистика підсумків та історичних уроків (але аж ніяк не боротьби чи опору!) в останньому десятиріччі ХХ ст. і згодом.

З українською політичною незалежністю, очевидцями якої (а то й авторами Акту проголошення незалежності України) стали шістдесятники, великі національні сподівання пов'язувала інтелігенція минулого. Драматизм українського «покоління відлиги» (вислів Л. Алексеевої) полягає в тому, що, діждавшись незалежної України, воно не могло бути певним в нейтралізації загрози національній самобутності українців. Навіть навпаки. Офіційний крах радянської ідентичності далеко не означав її фактичного подолання, рівно ж як і українська державність не означала відсутності внутрішніх українофобських сил чи не менш загрозливих інертних національно байдужих мас. Одне слово, шістдесятники, не ставши новаторами при введенні національних проблем – історичних, культурних, мовних і ін. – в український публіцистичний дискурс, не є й останнім поколінням української інтелігенції, що порушувало їх, і закрило ці питання. Хоч такі перспективи, на перший погляд, окреслила сама політична історія, шістдесятники-публіцисти не звільнились від традиційного внутрішнього обов'язку продукування національно-світоглядних (націєтворчих) текстів.

Мовне питання – одне з центральних впродовж усієї публіцистичної діяльності шістдесятників. Саме аспект динаміки мовного становища українського суспільства на тлі його трансформацій другої половини ХХ ст. в авторських публічних виступах інтелектуалів є *проблемою цього дослідження*. Теж в еволюційному ключі названий сегмент публіцистики шістдесятників і їх громадська

діяльність із захисту рідної мови стали об'єктом вивчення мовної політики в Україні кін. 50-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. в дисертації Ж. Шевчук [31]. Як історичне джерело, публіцистичні тексти шістдесятників використовують дослідники О. Бажан, Ю. Данилюк, Г. Касьянов, Ю. Курносів, А. Русначенко. Соціально-комунікативний підхід до мовної проблеми належить О. Обертасу, монографія якого «Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років)» [20] не охоплює, зрозуміло, її еволюційного аспекту.

Систематизація шістдесятницьких поглядів на мовні проблеми в Україні, як основна *мета цього дослідження*, додається до нечисленних, та все ж наявних фрагментів вивчення історії української публіцистики на тему мови. Цю (поки що) уявну, поза палітуркою, монографію повинні б представляти наукові розвідки мовних проблем у текстах П. Куліша, І. Франка, М. Грушевського, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, І. Огієнка та українських шістдесятників – І. Дзюби, Д. Павличка, Б. Олійника, Ліни Костенко, Є. Сверстюка, М. Косіва, Л. Лук'яненка, Ю. Бадзя і ін. Це, мабуть, був би ключ до розуміння мовної ситуації в Україні, що залишає актуальність схожих досліджень поза сумнівом.

* * *

За авторськими текстами шістдесятників можна простежити загальну еволюцію мовної ситуації українського суспільства між його включеністю в радянський простір та виходом за рамки останнього. Головно це діапазон між двома тенденціями: політичним тяжінням до одномовності (а саме російськомовності) в період багатонаціонального Союзу РСР та двомовності – в умовах розділених національних держав. Як реакція на обидві, в кожній із яких шістдесятники вбачали загрозу для української мови, й формується їх проблемно поліаспектна публіцистика на тему мови. В ній, відповідно до зміни виокремлених тенденцій, помітний перехід від здебільшого декларативних фактів про загрожене становище української мови у 60-х рр. (виняток становить аналітико-публіцистична праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» з окремим «мовним» параграфом) до ґрунтовного аналізу напередодні й після проголошення державної незалежності України. Синхронно з еволюцією стилю інформування про мовні проблеми (від декларативно-лаконічного до аналітико-розлогого) відбувається й зміна його засобів (від нелегальної самвидаву до офіційних видань). Цікаво, що приводом до появи як самвидавної публіцистики 60-х, так і легальної у др. пол. 80-х рр., стали дещо схожі суспільні трансформації, відомі в історії як «відлига» й «перебудова» відповідно. Та публіцистика шістдесятників не лише залежала від суспільно-політичних процесів: оперативно реагуючи на події, ця інформація впливала (чи, по крайній мірі, володіла потенціалом впливу) на їх перебіг. Саме тому брежнєвська ресталінізація миттєво зреагувала на діяльність українських шістдесятників, розцінюючи її як «антирадянську агітацію і пропаганду».

Перші власне публіцистичні виступи періоду «відлиги» констатували передусім мовну русифікацію українців і були наслідком тогочасних освітніх законодавчих ініціатив («Закон про зв'язок школи з життям» 1958 р.). Авторами цих текстів стали не ті, кого зараз прийнято називати шістдесятниками, а їх ідейні «батьки» або ж просто громадськість (цей соціальний фактор, до речі, вагомий для розуміння шістдесятництва як явища). Досліджуючи письменницьку публіцистику 50 – 60-х рр., І. Павлюк твердить занепокоєння провідних літераторів того часу становищем української мови й вказує на спільний допис з цього приводу М. Бажана та М. Рильського до газети «Правда» (гру-

день 1958 р.). У публіцистичній статті «В ім'я народу» письменники виступили із «[...] протестом проти фактичної факультативності викладання української мови у школах України» [26, с. 18]. З цього ж приводу написані й поширені у самвидаві на поч. 60-х рр. праці С. Караванського «Про одну політичну помилку» та «Клопотання прокуророві УРСР про серйозні помилки і проголошення русифікації міністром вищої та середньої освіти УРСР Ю. М. Даденковим»; інші анонімні та колективні тексти, передруковані 1968 р. мюнхенським журналом українців «Сучасність» під назвою «Боротьба за рідну мову на Україні». (Навряд чи автори тогочасного листа-звернення «Товариші батьки школярів!» були ознайомлені з педагогічною публіцистикою І. Нечуя-Левицького й Б. Грінченка, та названим текстом вони засвідчили розуміння вагомості шкільного навчання рідною мовою – провідної ідеї цих публіцистів). Так званім мовно-освітнім законом 1958 р. й схожими діями, стверджує дослідник українського руху опору др. пол. ХХ ст. Г. Касьянов, «[...] держава сама спровокувала швидке дозрівання етнічної самосвідомості багатьох шістдесятників у національну [...]» [13, с. 210].

Виступаючи на захист рідної мови в перші роки 60-х, автори не були перейняті далекоглядними антирадянськими цілями. Тому їх тексти належать так званому дополітичному етапу публіцистики шістдесятників і є традиційною для кожного українського національного відродження фазою культурництва [14]. Та все ж, масштаб і різноманітність способів обговорення мовних проблем давали владі небезпідставні причини вбачати в цьому хоч неусвідомлені, але політичні мотиви. Чого варта хоча б конференція, організована в лютому 1963 року Київським університетом та Інститутом мовознавства Академії наук УРСР. «Конференція, в якій брали участь понад 800 осіб, – пише історик Ю. Курносів, – перетворилася на публічний форум протесту проти переслідування української мови в СРСР» [19, с. 54].

Розплату за відстоювання шістдесятниками «рідномовних» прав можна представити поіменно: С. Караванський за згадані статті став жертвою «першого покосу» арештів 1965 р. і був засуджений на 15 років [32, с. 89-90]; вчитель М. Озерний за виховання в дітей любові до рідної мови отримав шість років таборів із врахуванням покаяння (згодом замінено на три) [13, с. 53-54]; кореспондента «Радянської України» П. Скочка за розповсюдження самвидавом інформації про причину арешту М. Озерного звільнили з роботи [13, с. 53-54]; і — врешті апогей! – журналіста В. Марченка 1983 р. за передану на Захід таємну й випадково одержану ним інформацію – проект Міністерства освіти про додаткові заходи щодо поліпшення вивчення російської мови у школах УРСР – (відтак стаття у «Свободі» (США) «Наступ новітньої валуєвщини на українську мову») через півтора місяця тяжко хворого ув'язнено й, фактично, закатовано [15, с. 585]. Наведені факти – неспростовний доказ того, що мовне (ширше – національне) питання було ахіллесовою п'ятою радянської влади, яка задля самозбереження вдалась до ліквідації його виразників шляхом арештів 1965 – 1966-го рр.

Судові процеси в багатьох містах української республіки викликали осуд громадськості, що виступала на захист не лише заарештованих, а й їхніх ідей. Таким чином влада знову спровокувала піднесення національної свідомості українців та вивела мовну проблему з рівня емоційно-апологетичного на рівень науково/фактологічно-аргументаційний. Підставою для таких висновків є велика за обсягом, широка за масштабом порушення проблем й глибока за рівнем їхнього осмислення всесвітньовідома праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Формальною причиною (приводом) до написання цього тексту (його називали по-різному: «дисертацією», «трактатом» і ін.) стали вже згадані

арешти національно свідомих українців, реальною ж – дискримінаційна політика радянської влади щодо української нації. На основі великого фактичного матеріалу, наукових та інших джерел (це, до речі, є взірцевий приклад, як при залученні усіх методів збору інформації можна отримати якісний об'єктивний журналістський продукт) автор названого тексту ненав'язливо довів ницість радянської національної, в тому числі й передусім мовної, політики, яка видавала за благородний інтернаціоналізм хамську русифікацію, не тільки асимілювала українську націю, а й доводила добровільність і природність цього процесу. Результатом тривалого цілеспрямованого нищення мовної ідентичності українців стало витіснення української мови зі всіх сфер життєдіяльності суспільства (автор наводить детальний аналіз кожної – офіційного життя, освіти, преси, друку загалом і т. д.). Справжній публіцистичний талант І. Дзюби проявився у його вмінні віднайти першопричину катастрофічного зменшення обсягів функціонування української мови: внаслідок нечесної конкуренції з мовою російською, без якої неможливо самореалізуватися в суспільстві, українська приречена бути зведеною або до приватних розмов патріотів (в кращому випадку), або на забуття в тих, хто російську розцінює не тільки потрібною, а й престижною. Відтак «зречення» українцями рідної мови є не природне, адже воно відбувається не «від низу до верху» (від хатнього вжитку до офіційного), а за нав'язаною схемою «зверху до низу» (від офіційного послуговування російською через безвихідь вона проникає і в приватне спілкування). «[...] фактичне другорядне становище української мови (як і культури) – ось що є невблаганною силою, незрівнянною з будь-якою силою батого й будь-якого шомпола, будь-якого наказу й юридичного закону, справді нездоланною силою, що диктує, примушує українця, зокрема й українську масу взагалі, говорити по-російському, відмовлятися від своєї рідної мови» [8, с. 174] – писав І. Дзюба 1965-го року.

«Інтернаціоналізм чи русифікація?» став текстом-епохою. Ні досі, ані довго опісля нікому з шістдесятників не вдавалося (та й чи була після «Інтернаціоналізму...» така можливість, ба, певний час і потреба) сказати про мовні реалії більше, аніж це зробив у середині 60-х рр. І. Дзюба. Змога обговорення мовних проблем знову постала у час горбачовської гласності, а разом із суспільною перебудовою у цьому виникла й гостра необхідність. Тоді найбільш активно висвітлювала мовне питання знову публіцистика І. Дзюби, стаття якого «Бо то не просто мова, звуки...» (1988 р.) у столичній газеті «Вечірній Київ» спричинила активну дискусію на тему мови. Часто публіцистичні виступи шістдесятників з мовного питання в уже незалежній Україні друкували газети «Літературна Україна», «Дзеркало тижня» і «День», журнал «Сучасність». Їхня авторитетна й досвідчена думка цікавила проукраїнські ЗМІ з приводу т. зв. «закону Колесніченка-Ківалова» 2012 р. та його скасування у 2014-му році. Тоді погляди шістдесятників («незгодних», за влучним висловлюванням Г. Касьнова) базувалися на їхній традиційній позиції щодо мовного питання.

* * *

Якщо публіцист М. Косів в перший рік державної незалежності України пише про її «*посткатастрофічний мовний період*» [16, с. 58], адже саме тоді й зазнала поразки радянська ідеологічна теорія злиття мов, то Ліна Костенко уже через десятиріччя говорить про «*комунікативну катастрофу*» [18, с. 11], оскільки, в силу все ще чинних стереотипів імперського походження про українську мову як символ націоналізму та сепаратизму, вона виступає «фактором (внутрінаціонального. – Н. Дз.) відчуження» [18, с. 11].

Українці в незалежній Україні, – російсько- чи україномовні – як і суспільство загалом, перебувають, за шістдесятниками, *у стані «мовної патології»*: першими українська мова розцінюється в діапазоні емоційних коливань від байдужості до категоричного неприйняття, а для других нерідко є справою мовного патріотизму.

Як така, українська мова, стверджують шістдесятники, є рівень з найбільш відомими світовими зріла й розвинена, а відтак це не лише знімає з неї ймовірну вину за вищевказане мовне становище суспільства, а навпаки – ще більшою мірою підтверджує його вже згадану й очевидно невиправдану патологічність. За авторськими критеріями шістдесятників, що свідчать про рівень розвитку мови, – придатність для перекладацької діяльності (Д. Павличко), наявність цієї мовою Святого Письма (Є. Сверстюк), властивості точно висловлювати найбільш тонкого змісту думку (І. Дзюба, О. Тихий, Д. Павличко), – українська мова відповідає кожному з них. Як самотня й правічна, а не діалект чи додаток до російської, вона є мовою усіх українців у їхньому етнічному багатоманітті. Лексичної й синтаксичної повноти та збагачення усіма стилями мовлення українська мова, стверджують публіцисти, набула в процесі творчості визначних діячів – Сковороди і Котляревського, Шевченка й Франка, Драгоманова і Грушевського та багатьох інших, що не лише формували, також увічнили її. Та все ж особливе значення у прогресивному становленні «мови Шевченка і Франка», І. Дзюба – в нього маємо найбільше міркувань з цього приводу – відводить літераторам ХХ ст., завдяки яким українська мова «стала безмежно багатою, гнучкою і досконалою» [12, с. 276]. Таким чином шістдесятники, хоча й не прямо на це вказуючи, обстоюють т. зв. версію «*літературно відродженої й переродженої мови*», суть якої можна передати такими їх твердженнями: якщо на межі XVIII – XIX ст., в час популярності передбачень зникнення української мови, появляються Котляревський та Шевченко (твори першого, за Є. Сверстюком, «[...] утвердили наше право жити саме своєю *народною українською мовою*» [27, с. 54]) і *відновлюють* існування української мови, то у наступному столітті творчі інтелектуали надають їй *нової якості*.

Втім, попри високорозвиненість української мови, між її власним станом-корпусом (*функціональною повноспроможністю*) та суспільним становищем-статусом («*неповноприсутністю*» [9, с. 810]) наявна, за шістдесятниками, разюча невідповідність. Російськомовність значної частини українців, що виступає видимою причиною цієї суперечності, зумовлена, згідно з міркуваннями публіцистів, не вищою якістю російської мови – вона, за І. Дзюбою, лиш масштабами функціонування випереджає українську – і навіть не добровільним зреченням останньої, адже це, стверджують публіцисти Ю. Бадзьо, І. Дзюба та М. Косів – небувале в історії явище, щоб народ чи значна його частина безпідставно відмовлялись від рідної мови. Очевидним чинником цього є історичні умови розвитку обох мов – російської, що «ніколи не знала утисків і обмежень» [4, с. 386], та української – «каліченої, цькованої і гнаної» [29, с. 57].

Жорстоких санкцій українська мова, стверджують інтелектуали, зазнавала внаслідок тривалого російськоімперського лінгвоциду, що мав забезпечити національну асиміляцію українців. Так, удосконалившись завдяки впливу української в кін. XVIII – на поч. XIX ст. (читаємо у Л. Лук'яненка), у ХХ ст. російська мова, наближаючи до себе останню, остаточно стає засобом нівеляції української національної ідентичності: відбувається, за Є. Сверстюком, *процес «большевізації мови»* [28, с. 110]. Його ознаки проглядаються в нижченаведеному уривку з праці «Галичанофобія – отруйне вістря українофобії» І. Дзюби: «Вже

після Другої світової війни в УРСР почалася і тривала до 80-х років кампанія вичищення української мови від усього, що могло віддалити її від братньої російської – аж до того, що видавництва одержували списки слів, не рекомендованих до вживання в літературних творах» [4, с. 386]. Загалом шістдесятники ведуть мову про український лінгвоцид трьох форм (до кожної наступної, до речі, його організатори могли вдаватись від неспіху попередньої): цілковите знищення мови, витіснення на периферію й, нарешті, втручання у її внутрішню структуру.

Найбільш тривкою виявилась друга – форма витіснення української мови на маргінеси суспільного і культурного життя, що й стала мовною реальністю незалежної України. Порівняно зі становищем радянського періоду, про яке можна робити висновки хоча б з одного тексту І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» («Сьогодні ми за цим твором вирівнюємо весь комплекс національної політики в Радянському Союзі» [24, с. 181]), позитивної динаміки мовної позиції з переходом до незалежності так і не відбулося. Відтак шістдесятники констатують: столітня нерівноправність мов з набуттям українською статусу державної не зникла; мовний поділ суспільства продовжує моделювати його соціальну картину; прогресує суржик, як наслідок здебільшого низької мовної свідомості населення; і, разом з усім цим, реальною залишається загроза втрати українцями мовної ідентичності.

Окрім історичної зумовленості з усіма можливостями мовнорусифікаційної інерції, не на користь україномовленню слугує, за І. Дзюбою, послаблення іміджу українськості, а слідом за цим – образу самої мови. Як символ демократії і гідності в кін. 80-х – на поч. 90-х рр., українська мова втрачає цю ідентифікацію внаслідок соціальних розчарувань населення в незалежній державі. Врешті третім фактором, несприятливим для функціонування української мови у зрусифікованому суспільстві, І. Дзюба називає відсутність у мовців ціннісного розуміння її як феномена. Та, прикметно, тепер публіцист не зачисляє до них фактора страху, про який як про головний визначник мовної русифікації 60-х рр., пише у тодішній праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?». А Ліна Костенко, ведучи мову про вже згадану «комунікативну катастрофу», стверджує, що «[...] чинником цієї катастрофи є не лише брутальний шовінізм, а й значна частина самих українців, які, втративши свою національну ідентичність і не ставши органічно людьми російської культури, являють собою конгломерат нечіткої національної належності [...]» [18, с. 11].

Стан мовної патології, в якому перебуває українське суспільство, – його виключно *суб'єктивні* причини в рецепції шістдесятників визначені вище – постає проблемою російської мови як «другої державної». Однозначно негативне ставлення публіцистів до цієї популярної ідеї зумовлене специфічністю оптики при її розгляді, що з-поміж усіх найбільш точно сформульована в І. Дзюби у статті «Доля мови – доля народу» (журнал «Сучасність», 1999 р.): «Гасло двомовності [...] висувають *одномовники* (російські) [...] щоб [...] нав'язувати свою російську одномовність усьому суспільству» [6, с. 804].

Провокативність ідеї про потребу юридичної рівності російської мови з українською у формі державної або регіональної (згідно з т. зв. «законом Колесніченка-Ківалова»), стверджують шістдесятники, очевидна. Й mimo цього мовні відносини у суспільстві розвиваються таким чином, що «органічна одномовність російськомовних» [1, с. 5], незважаючи на свою неузаконеність, спричинює явище «вимушеної російськомовності» [9, с. 817], коли людина, знаючи українську мову і проявляючи бажання користуватись нею, втрачає таку можливість (це, до речі, можна вважати ще однією причиною вищеокресленого суспільного ста-

новища української мови). В силу того, що «двомовники» – ті, хто виступають за ідею двомовності – насправді є принциповими «одномовниками» (і в цьому її парадокс!), російська мова, не будучи державною, займає провідну позицію в суспільстві. Українська, хоч і державна за статусом, насправді обмежена в своїх правах до такого рівня, що саме «одномовники» – ті, хто не проти російської і добре знають обидві мови, однак виступають за єдину державну – є мовно найбільш ущемлені. Між тими й іншими – «російськомовними одномовниками» та «україномовними двомовниками», як це конкретизує І. Дзюба, – й існує, згідно зі спостереженнями публіциста, відповідне співвідношення, а саме: «[...] «колективний носій» української мови хоч і слабший, та великодушніший [...]» [10, с. 826].

Виходячи з толерантного ставлення як до російськомовного населення України, так і до російської мови (негативно несправедливий образ якої створений колонізаторами, що діяли під її прикриттям), І. Дзюба протиставляє цій позірній чи псевдодвомовності реальну або ж «*добротворну двомовність*» [5, с. 71]. Це такий – бажаний! – мовний стан українського суспільства, коли однаковою мірою забезпечено умови для функціонування та розвитку обох мов (та інших національних меншин). Юридична та «добротворна» двомовності, слідуючи за логікою шістдесятників, є взаємовиключними: перша не тільки не призведе до рівноправ'я, щоби більше – виконавши призначену їй «[...] роль перехідного етапу до триумфальної одномовності» [9, с. 817] – фактично, знівелює першоідею, що її породила.

Окрім цілковитої другорядності, а відтак і загибелі української мови, офіційне визнання за російською статусу другої державної загрожує згубними наслідками, по-перше, для всього народу, незалежно від відмінностей у його мовокоористуванні, й, по-друге, України як держави. Так, конституційна двомовність, на думку М. Косіва, призведе до розколу нації та відчуження між українцями, а внаслідок другосортності національної мови відповідної ущербності зазнає й сама державність. Натомість українська одномовність, хоч би й на офіційному рівні, виступатиме фактором консолідації суспільства, підвищуватиме рівень духовності народу й позбавлятиме українців, як націю, від мовного гніту.

Виходячи з розуміння того, що державна одномовність жодним чином не погіршує й без того потужних позицій російської мови, а офіційна двомовність загрожує зникненням української, шістдесятники запропонували *збалансований варіант зміни мовної парадигми українського суспільства*: «добротворна двомовність» при збереженні за українською мовою статусу єдиної державної як рідної мови корінної нації, а за російською – недержавної «неіноземної» (І. Дзюба) рідної для багатьох українців.

Проблема зміни суспільного становища української мови (її «неповноприсутності») не вирішиться, однак, автоматично з розв'язанням питання двомовності вищенаведеним чином. Статус єдиної державної для неї є лише гарантією від зникнення і не забезпечує повноцінного суспільного функціонування. Тому насправді проблема української мови набагато складніша, і найважливіший її аспект – це мовокоористування на побутовому рівні (мовозвучання), що виступає субстанцією будь-якої мови. Про це у статті «Мова і гримаси суспільства» («Літературна Україна», 2003 р.) пише публіцист І. Дзюба: «Ми дуже спрощуємо драму української мови, обговорюючи її переважно в стосунку до тих сфер функціонування мови, які піддаються державному або культурно-нормативному регулюванню [...]. Однак є не менш важлива сфера – і вона не піддається

жодному безпосередньому регулюванню. Це – сама стихія життя, щоденний побут мільйонів» [9, с. 812].

Вирішення цієї проблеми шістдесятники бачать у формі не насильного мовного «прозелітизму», а в забезпеченні необхідності української мови. Для підвищення рівня її функціонування, відповідно до статусу національної, неефективним й ганебним, на думку публіцистів, є примусове нав'язування мови, теж малодієвими – заклики полюбити її як рідну. Вирішальне значення для цього матиме, переконаний І. Дзюба, престиж України як держави, що й зумовить (або навпаки – не призведе) бажану затребуваність української мови.

Про *потребість мови* як спосіб підвищення рівня користування українською головно йдеться у публіцистиці І. Дзюби, Л. Лук'яненка і Є. Сверстюка. Та якщо другий обмежується лиш констатацією того, що «треба зробити українську мову потрібною для пересічного українця (українки)» [20, с. 175], то в І. Дзюби маємо двоступеневу структуру потрібності, яка включає суспільно-практичний (зовні регульований) та духовний (практично невідконтрольний) рівні. Духовна потрібість мови – аксіоматичне переконання у її цінності – забезпечується або раннім усвідомленням цього, або ж набутим під впливом певних чинників.

У публіцистиці шістдесятників є багато глибоко філософських думок на тему мови, спроможних на формування духовного рівня рідномовної потрібності. При осмисленні феномена мови інтелектуали виходять далеко за рамки його національного виміру, вбачаючи в нім і першоелемент людської природи. Тому мова виступає екзистенційною категорією – безкомпромісною умовою буття людини і нації, адже тісно пов'язана з духовністю обох. Національне значення рідної мови полягає, констатують публіцисти, в її унікальній здатності сполучати обидва часові виміри національного існування, – батьків та дітей – нагромаджуючи та передаючи «колективний досвід народу» [8, с. 171]. Теж мова неодмінно пов'язана з національною психологією і впливає на спосіб мислення та світогляд людини, а відтак, пише Л. Лук'яненко, це «[...] не просто засіб вияву національного духу, мова – це форма існування національного духу» [20, с. 167]. Тому без мови, хоч не єдино важливого, та життєвого компоненту нації, остання перестає існувати. Шістдесятники, отже, довели аксіоматичне «народ без мови – не народ» шляхом переконання в тому, що, позбавляючись рідної мови, народ припиняє своє існування не фізичним зникненням, а власною психологічною деформацією.

Феномен живучості української нації, яку протягом її історичного розвитку безперервно прагнули знищити, великою мірою полягає, за шістдесятниками, у «мововідчужанні» («мовопочужанні») (вислів І. Дзюби) як якісному мовному патріотизмі значної кількості українців. Ця ідея – головно авторства І. Дзюби й Д. Павличка – слугує підставою висувати так звану *шістдесятницьку теорію мовного ренесансу української нації*. Її зміст варто розуміти так: в час, коли інші важливі символи самобутності українського народу було насильно зруйновано (деформовано), саме мова, зусиллями свідомих її потрібності, взяла на себе місію національного збереження українців й основне навантаження їх ідентичності. Теж переслідувана з цієї причини, мова стимулювала її носіїв до відродження державності, що надала б гарантії безпеки та розвитку українського мововжитку. «Нашою державою не була [...] наша земля. – пише Д. Павличко – Але нашою державою була [...] наша мова. Жодними переслідуваннями не вдалося знищити її» [25, с. 243].

Збережена українська мова – з уже вказаних причин – стала засобом відчуження між україно- та російськомовними українцями. Для відновлення національних позицій української мови, як необхідну умову їх консолідації, шістдесятники пропонують дві альтернативні моделі здійснення цього процесу, що неподібні одна на іншу за роллю мови. Перша модель (запропонована у публіцистиці М. Косіва) – так звана версія активної участі мови (мовне возз'єднання – консолідація – економічний розвиток), де мовна консолідація є передумовою національної консолідації. Друга модель (висунута у публіцистиці І. Дзюби) – версія пасивної участі мови (піднесення національної економіки – престиж українськості та консолідація українців – мовне возз'єднання). «Тобто: не мова є тим важелем, за допомогою якого можна «підняти» суспільство; навпаки, потрібно задіяти багато суспільних важелів, щоб «підняти» мову» [11, с. 131], – аргументує свою позицію у серії статей «Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна» («Дзеркало тижня», 2003 р.) І. Дзюба.

Уявну дискусію шістдесятників у формі суперечності між окресленими моделями можна умовно назвати дискусією про «хліб та пісню», де на абсолютизоване у М. Косіва – «Але без пісні (мови) не стало хліба. Та й хліб без пісні – ніщо» [17, с. 22] – І. Дзюба відповів би приблизно так: престиж української пісні підніметься якістю українського хліба. Балансує між цими двома позиціями Д. Павличко, у якого читаємо: «[...] не тільки пісня залежить від хліба, а й навпаки – хліб від пісні» [23, с. 81]. Поряд із цим публіцист, однак, відверто підтримує шістдесятницьку концепцію мовної потреби як альтернативу увіковічненню домінування російської мови над українською і в статті «Братерство — це справедливість» («Літературна Україна», 1989 р.) твердить: «Доки українська мова не годуватиме й не одягатиме нас, а буде тільки піснею й молитвою, їй доведеться тяжко жити навіть під захистом найсправедливішої хартії» [22, с. 76].

Мовне питання у публіцистиці шістдесятників, отже, висвітлено повномасштабно, включаючи в т. ч. аспект його динаміки, спричинений трансформаціями українського суспільства. Попри інформування про зміну форм українського лінгвоциду, його суб'єктів та причин, шістдесятники констатують стабільно загрожене становище української мови впродовж кількох століть й пропонують авторську версію нормалізації мовної ситуації в Україні на сучасному етапі.

Лише мовна «потреба», за шістдесятниками, спроможна бути альтернативою законодавчим спекуляціям політиканів, незмінно-лінгвоцидна стратегія яких призвела українське суспільство до стану «мовної блокади» (І. Дзюба) у 60-х рр. ХХ ст. й ще більш загрозливого – мовної патології – на поч. ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадзьо Ю. Поразка української революції. Успішно утверджується Малоросія. Як перехідний етап до нового «возз'єднання» / Юрій Бадзьо // Літературна Україна. – 1997. – 28 сер. (ч. 29). – С. 4–5.
2. Боротьба за рідну мову на Україні // Сучасність. – 1968. – №9. – С. 73–76.
3. Дзюба І. ...Бо то не просто мова, звуки... / Іван Дзюба // Бо то не просто мова, звуки... – К. : Радянський письменник, 1990. – С. 7–14.
4. Дзюба І. Галичанофобія – отруйне вістря українофобії / Іван Дзюба // Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ : науково-популярне видання. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 351–394.

5. Дзюба І. Дискутувати про мову чи утверджувати її? / Іван Дзюба // Бо то не просто мова, звуки... – К. : Радянський письменник, 1990. – С. 15–91.
6. Дзюба І. Доля мови – доля народу / Іван Дзюба // З криниці літ : [у 3 т.]. Т 2 : Шевченко і світ; Естетика і культурологія; Знайомство з десятою Музою; «Бо то не просто мова, звуки...»; Тернисті дороги порозуміння. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 795–808.
7. Дзюба І. Законопроект на крові / Іван Дзюба // День. – 2012. – 5 лип. (ч. 114). – С. 4.
8. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / Іван Дзюба. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 336 с.
9. Дзюба І. Мова і гримаси суспільства / Іван Дзюба // З криниці літ : [у 3 т.]. Т 2 : Шевченко і світ; Естетика і культурологія; Знайомство з десятою Музою; «Бо то не просто мова, звуки...»; Тернисті дороги порозуміння. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 809–819.
10. Дзюба І. Навколомова мла серед білого «Дня» / Іван Дзюба // З криниці літ : [у 3 т.]. Т 2 : Шевченко і світ; Естетика і культурологія; Знайомство з десятою Музою; «Бо то не просто мова, звуки...»; Тернисті дороги порозуміння. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 819–828.
11. Дзюба І. Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна : науково-публіцистичне дослідження. – К.: Криниця, 2003. – с. 144.
12. Дзюба І. Сто років у майбутнє = сто років у минуле / Іван Дзюба // Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 266–298.
13. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
14. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму : монографія. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
15. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага : спогади / Світлана Кириченко. – К. : Смолоскип, 2013. – 920 с.
16. Косів М. П'яте колесо історії, або про загрозу українізації / Михайло Косів // Двоязичіє чи без'язичіє? : публіцистичні статті та нариси. – Л. : Логос, 1998. – С. 54–59.
17. Косів М. Україні – українську державну мову / Михайло Косів // Двоязичіє чи без'язичіє? : публіцистичні статті та нариси. – Л. : Логос, 1998. – С. 7–23.
18. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф : [доповідь на П'ятому Конгресі міжнародної асоціації україністів, м. Чернівці, серпень 2002 р.] / Ліна Костенко // День. – 2003. – 25 квіт. (ч. 76). – С. 10–11.
19. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). – К., 1994. – 222 с.
20. Лук'яненко Л. Ти не помреш, співуча моя мово! / Левко Лук'яненко // Вірую в Бога і в Україну. – К. : МП «Пам'ятки України», 1991. – С. 167– 183.
21. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) : монографія / Олесь Обертас. – К. : Смолоскип, 2010. – 300 с.
22. Павличко Д. Братерство – це справедливість / Дмитро Павличко // Українська національна ідея : статті, виступи, інтерв'ю, документи : [у 2 т.]. Т 1. – К. : Основи, 2012. – С. 72–76.

23. Павличко Д. Євшан-зілля рідного слова / Дмитро Павличко // Українська національна ідея : статті, виступи, інтерв'ю, документи : [у 2 т.]. Т 1. – К. : Основи, 2012. – С. 78–89.
24. Павличко Д. Покінчити з духовною неписьменністю / Дмитро Павличко // Українська національна ідея : статті, виступи, інтерв'ю, документи : [у 2 т.]. Т 1. – К. : Основи, 2012. – С. 178–182.
25. Павличко Д. Україна – жива / Дмитро Павличко // Українська національна ідея : статті, виступи, інтерв'ю, документи : [у 2 т.]. Т 1. – К. : Основи, 2012. – С. 242–244.
26. Павлюк І. Письменницька публіцистика 1950 – 1960-х років: демократизаційно-глобалізаційні тенденції / Ігор Павлюк // Слово і час. – 2012. – №7. – С. 17–26.
27. Сверстюк Є. Іван Котляревський сміється / Євген Сверстюк // Сучасність. – 1972. – № 5. – С. 35–59.
28. Сверстюк Є. Повернення до «пережитків минулого» / Євген Сверстюк // Правда полинова. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 105–112.
29. Сверстюк Є. Собаки на сні / Євген Сверстюк // Блудні сини України. – К. : Вид.-полігр. центр «Знання», 1993. – С. 54–60.
30. Шарговська О. «Небачувеликої проблеми, що взялися за мовний закон» – Євген Сверстюк / Олена Шарговська // Gazeta.ua. – 2014. – 26 лют. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/sogodennya/ne-bachu-velikoyi-problemi-scho-vzyalisya-za-movnij-zakon-evgen-sverstyuk/544383?mobile=true>
31. Шевчук Ж. Мовна політика в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. : 07.00.01 / Жанна Шевчук ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Х. : [б. в.], 2001. – с. 20.
32. Чорновіл В. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців») : збірник матеріалів / В'ячеслав Чорновіл. – Л. : Львівська історико-просвітницька організація «Меморіал», 1991. – с. 344.

THE LANGUAGE ISSUE IN PUBLICISTIC DISCOURSE OF UKRAINIAN «SIXTIES»

Natalia Dzijomba

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Systematization of publicistic considerations sixties about the language problem in the Ukraine (from becoming Sixties to modernity). Outlines the vision of the dynamics of language policy, status and body language and their relations on the specified time span.

Key words: State of the Ukrainian language, social status of the Ukrainian language, the language status of society.

ЯЗЫКОВОЙ ВОПРОС В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНСКИХ ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ

Наталья Дзьомба

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, 79044, Украина
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Систематизация публицистических рассуждений шестидесятников о языковой проблеме в Украине (от становления шестидесятичества до современности). Определено видение динамики языковой политики, статуса и корпуса украинского языка и их соотношений на указанном временном отрезке.

Ключевые слова: состояние украинского языка, общественное положение (статус) украинского языка, языковое состояние общества.